

SALBATORE SAIOLARI

Nemesio Etxanizek

Lagun baten oroitza ken ezinda ari gera. Aren bizi, giza-giro, lagunarte ta idazlanak gure gogo-biotzetan luzatu nai genituzke gerora. Onela galdu degun adiskidea, piztu bezela egin nai genduke gure artean.

Bakoitzak aren arpegi-alde bat agiri jarri nai degu ta neri Salbatore adiskide miñaren saiolari-eskua adierazteko eskatu di-date.

Salbatore, bere lan nagusien guztietan, nolabait saiolari agertu zaigu, noski. Gure baratze au, dena sasi gendukan, eta an sartu geranok, lurra garbitu ta emaitz berriak ekartzeko gauza egin nai izan degunok, guzia egiteko arkitu izan degu, ta onela Salbatorek ere, bere asmoak mamitzeko, saioka jardun bear izan zuan bere egiñetan.

Baiña aren eskua apartekoa zan, gai bat amestu, jantzi, orraztu ta borobiltzeko. Pelotari on baten gisa aritu izan zitzaigun euskal-lanetan. Antzen zuan gaia ta ura adierazteko erabiltzen zuan euskera, alakoak ateratzen zitzaizkion. Eskuiz, ezkerrez, besagoiñez ta ankapez, danera zekian arek gure euskera maniatzen. Bazuan sukaldari onaren eskua, edozein gai maira ondo gozatua ateratzeko.

Irakurtuago ta artuagoa degu aren edozein idaz-lan. ARAN-

TZAZU poema ta AMA-Semeak, nork arek bezela eraman? Gure erria ta Arantzazu-ko Andre Mari nork lotu alkarrekin alako xaloki? Bai ederki baliatu ere, gure ele-zarrez eta kondairaz, alkarren lokarria ta soka ariltzeko!

BIZI NAI kantuan eroso dio:

“Nornaik antzematen du, Arantzazuk eta Euskalerriak bost mendeotan alkarrekin izan duten zorikidetza ta ar-emana:

“Seaska berean ikusi zuten egunsentia, alkarren eskutik eraman Eguerdiko garaipidea, ta Illunabarra yo ere aldare berean yo zuten”.

Ta gerotxoago:

“Gure Euskalerra eta
gure Arantzazu:
zori berak bein beti
zifuzten uztartu.
Lau mendeko aundiak
batean laztandu;
ta orain etsai berak
azkenik ondatu”.

Ba du lan ederrik ontan! Ala EUSKAL SAMIÑAREN GURUZPIDEA-n ere onelako esanak arkitzen ditugu: ta nork ari irabazi gerrate ondorengo euskalmin larria adierazten?

“Ona Arantzazu, euskal Golgota!
euskal Kalbario santu!”

ta lentxeago:

“Il baiño len iltzat uztako Erria,
bide bazterrean ona elbarria,
Ama bat bear-ta Zugana jarria”.

Uztarri batean onela lotu zituan Salvatorek gure erria ta Arantzazu. Or gelditu dira bi lan oiek, eta beste norbaitek nik baiño zabalago aitatuko ditu gerokoen ikasbidetzat.

* * *

Ni lotu natzaion nere gaiari. Ta Salvatore iñoiz baiño saiolarriago azaldu zitzaigun bere liburu UNAMUNO TA ABENDATS-en. Emen azaldu zigun bere jajotasun bereizia saiioetan. Beste aren lanak utzi, beraz, eta onen inguru ariko naiz nere jardun onetan.

Unamuno, alajainkia! Garai aretan, aren izenik ere aotan artzea, alako gai irristakorra zanean, mutilla agertu zitzaigun gure zarauztarra, ari alderantzia agirian jartzen.

Elizak kondenatua ta euskeraren etsai amorratutzat joa genduan ordurarte gure Unamuno. Ba zan aren inguruan naikoa irispide itxu ta ez-ikutu naia. Bildurtzekoa bai-zan, aldi artan Salamanka-ko Unibersidadeko Erretore zaarra aitatzeta ere.

Baiña liburua irakurtzen asi orduko, gure arreta irabazia zeukan Mitxelena jostalariak. Katuak xagua bezela artzen zizun arek bilbotar jakintsua. Onen jokabideak, irispideak, filosofi-jardunak, burutapen biurriak euskeraz ederki baiño ederkiago adierazten zizkigun. Ta besterik gabe, bi esangai artzen ditu bere gain, gizon aren giza-tankera ta gogo-giroa neurtu ta mugatzeko. Etziran makalak aren baieskoak: Unamuno, alegia, Erljiiokezka sortzen oso mutilla izan zala; ta arritzekoena: Unamuno barruz euskaltzale izan zala.

Alderdi bi auek ondatuta utzi bear zituan gure praille ausartiak bere liburu ontan. Beste norbait izan balitz, ametsetan geldituko zan onelako liburua; baiña Salvatorek etzuan atzera egin. Amestu zuan bezela aurrera eraman zuan bere liburu onen orrietan, azaltzeko artu zuan gaia.

Urte aietan, Donosti-ko Ateneo-an euskera erakusten ari nintzan. Ta urtero, nere ikastaroari zabalera aundiagoa ematearren, itzaldi bat gertatu oi nuan Ateneo-ko Areto nagusian emateko.

Gaia aukeratzen lanak izaten nituan. Baiña urte aretan, (1958-garren urtean zan) ez nuan neke aundirik izan ortan. UNAMUNO TA ABENDATS irakurri nuaneko, auxe aukeratu nuan nere itzaldirako gai. Alakoa bai-zan liburua ta an gure Salbatorek zerabillen eskua ta euskera. Ta gaur nere eginbearra burutzeko, itzaldi aren urratsetan joango naiz gaiaren aria matazatzen.

Salbatorek bere esanak baiezteko, biderik jatorrena artzen du: Unamuno, beronen burutapen eta filosofi-saretan beretan arrapatzen digu. Arrantza polita ezpada gure zarauztar praille jostalariarena!

Unamunok berak esana zuan bere DIARIO INTIMO izeneko liburuan:

“Nik ixillik gorde nai dedana,
utzi bezaidate geldirik.
Ez dezadala argitara atera bear izan
nere barneko leize ezkuturik.
Au da, izan ere EZKUTUKO GIZONA;
ta beste au AGIRIKOA.
Ta ez det nai NAIZEN AU,
iñoren esan-gai eginda ikusterik.”

Pedro Lain Entralgok eroso dio ontaz: “AGIRIKO GIZONAREN” azpitik, nolakoa izan zan Unamunogan EZKUTUKO GIZONA? Kondairako izan zaneko gizona?

Ta Salbatorek azkar jasotzen dio galdera ta bai erantzuna eman ere ariarira: “Unamuno bere EZKUTUAN EUSKALTZALEA ZAN”. Baiña ortara etorri baiño len, ikus dezagun gure Mitxelena bere sarea botatzen poliki-poliki.

1) UNAMUNO GIZON.—Gandamo Jaunak bere ANTOLOGIA COMENTADA-n au galdetzen digu: “Ta Unamuno zer da bere izan-izanean?” Ta Unamuno beraren itzak jasoaz, onela erantzuten dio bere galderari: “Gizon oso bat, noski”.

Ta Marañonek, (LA MEMORIA Y LA ESPERANZA-n, 183-garren orrialdean), au erasten digu arira datorrena: "Ta orregatik, gizon dizdiratsu baiña funtsik gabeak ez bezela, aren izena briztada batean sortu ta galdu bearrean, Unamuno nekez maitatzen zenduan; baiña gero, garaia aurrera bezela, arekiko maitasuna ere besterik eziñean aunditzen eta geitzen joaten zan".

Ori bai, azal mikatza zizun ta bere jolasik gozoena, bere entzuleen iritziak jorratzen aritzen zuan. Orregatik gai guzien eta gizon guzien kontra itzegin zigun. Izena ere, alakoa eman zion bere buruari: IDEOCLASTA, Burutapen-makilla, ideia guzien xeetzaille, apurtzaille. Unamuno beraren itzak dira oek, (ANDANZAS Y VISIONES ESPAÑOLAS, 117-garren orrialdean):

"Gaztelania-ko ames-giroa, ideia-zaletasuna, geiena, ipui-uts da gaur. Bere kutsu guzia, abertzalekeri ustel batean ustu nai muiñik gabe..."

Ta gerotxoago au agertzen digu:

"Ta burutu ezin ditekera au da: gaztelerrriak beren buruaren iritzi puztuan, beste guziak berak ulertzeko eran itzegitera beartu nai izaten dituztela. Ta ala erasotzen dizue bereala onoko esan onekin: HABLE USTED EN CRISTIANO. Kristauki itzegizu".

Aren mailluak, izan ere, eztu iñor ere makildu gabe utzi izan. Liburu berean beste leku batean au dio:

"Nik uste dedanez, guda-zaletasun jatorraren etsairik aundienak, gudatik bizi diran gudariak dira; Erljioaren etsairik aundienak, nik uste, apaizak ditugu; ta jakintzaren etsai okerrenak, irakas-zaleak".

Ezta ortan geldituko. Bere VIDA DE DON QUIJOTE Y SANCHO-n, begira zer dion:

"Ederdi esan zuan pentsalari batek, Guardi Zibillak, diruz ordaindutako lenengo lapurretatik sortu zirala".

Azkenerako au botatzen digu, munduari erronka joaz:

"Hurdestarrak gure aberriaren omen-goragarrietako bat dira".

Esatekoak dira, gero gure bizkaitar kaskailli onenak! Unamuno, izan ere, gizona izaki, ta gizona zan aldetik bere akatsen jabe ta ajez joa izan bear. Ala ikusten degu bere bizi guzian *Ezaugarri izateko gogo bizitan*. Bere izena geroko denboretan eza-guna ta goratua uzteko egarri amorratua zuan arek. Ta entzute-gose orrek eragiten zion alako esan borobil eta elkarrekin burrukan zeudenak botatzeko. Baiña bere kaskaillukeri ortan, ori bai: gizon osoa agertu zan. Etzan atzeratu zerizkiona esaten, edozeiñen aurka itzegiten. Sasi-jainko guziak makiltzen, naiz ta gaurko bere esanak, atzokoekin muturka azaldu.

Ta onela jokatu zuan euskal-gaietan ere. Aurka-aldeko esanak ditu guk bere idatzietan jasotzeko. Unamunok Bilbo-ko bere itzaldi batean, bere erritarrei, euskera lurperatzeko aolkua eman zien. Lan-tresna zaartua, ta gure aurrerepenerako eragozpena besterik ez omen da, alegia. Onela euskerari illetak eginda gero, bere liburu askotan, (PAZ EN LA GUERRA, DE MI PAIS, LA CUESTION DEL VASCUENCE, VIDA DE DON QUIJOTE Y SANCHE, EL SENTIMIENTO TRAGICO DE LA VIDA ta LA CRISIS DEL PATRIOTISMO-n), bere barruko euskaltzaletasuna azalera nabarmentzen zaio.

Bere izena sonatua uzteko ta geroko urtetan bera aitagarri geldi zedin onelakotxeak egiten zizkigun. Ain poliki esan oi zuan bere buruari ere irri egiñaz:

“Dicho sea con la modestia que me caracteriza”. Alako xortiltasunez jantzia bai-nago, esan ba-lu bezela.

Au guzia bere arian ederki darama gure Salbatorek. Eta orain gure Unamunoren beste alderdi bar adierazten digu:

2) UNAMUNO FILOSOFALARI.—Emen ere ba ditu be-reak eta bi.

“Ni ez naiz jakintsu, ni pentsalaria naiz, —dio Unamunok— ni sentibera naiz”.

Ala izan ere!... Unamuno sinistegabeak, Erlijio-etsipenez

beteak, bere oe-adarrean Biblia, Kenpis eta San Agustin-en, Santa Teresa-ren eta Gurutzeko Juan donearen liburuak ditu eskura.

Aren jokabide osoa ontan dago: bakoitza norberarekin garbia, egi-zalea izaten. Nik sinisten dedan artan eraman bear det ere, nere bizia ta jokaera. Ori da egia Unamunorentzat. Eta zure bizia sinisten dezunaren arian ezpadezu eramaten, ori gezurpean egotea da. Zure egiak edertzen du zure bizia, ta itxusitzen zure gezurrak.

“Zorionekoak biotz garbiak, aiek ikusiko baidute Jainkoa” —dio gure Unamuno sermolariak—. Esan zazue zuen egia beti, ta Jainkoak berea esango dizue...”

Eta beste toki batean onela zabaltzen zaigu:

“Sinisten dezun okerrak, sinisten ez dezun egiak baiño geiago balio du. Okerrak ez baidu animarik iltzen, gezurrak bai, ostera”.

Ta ortan eztijoa ain bidegaldua. Izan ere, zuk fede txarrean jokutzen badezu, gaizki zabilta. Fede onez artutako okerrak, ostera, ez dio kalterik ekartzen zure ontasunari.

Beraz, egia ez dago zuregandik kanpo, zure barruan baizik, —Unamunoren iritziz. Zuk sinistu ta bizitzen dezun ura, zure egia da. Zuk egiten dezu uste ta bizitze orrekin egi. Ta berdin gezurra ere, zuk sinistu ta gero bizitzen ez dezun ura, gezur egiten dezu. Egia ta gezurra zuk egiten dituzu ortan, ez zuregandik kanpoko gauzak.

Au guzia barkatuko genioke, beste iritzi bidegalduak ezpalitu. Ta ala bere filosofiari jarraituaz or dator Unamuno zirti-zarta, bere egia okertzera:

“Iñork eztu EGI OSORIK; baizik bakoitzak egiaren apur bat gorde oi degu. Ta guzion artean, gure egi-apurrak bilduaz iritxiko degu EGI OSOA, PAKEA, JAINKOA”.

Guk Kristauok, Jainko-Semeak agertutako egia degunok, ezin diogu bide ortatik jarraitu.

Zer da, ba, EGIA, Unamunoren ustez?

“EGIA, biotz osoz eta anima osoz sinisten dana orixe da.

Ta zer da biotz osoz eta anima osoz zerbait sinistea?

“Sinisten aren arian bizitzea”.

“Zuk mundu au Jainkoak zuzentzen duala sinisten badezu, ta zure siniste orren legean jokutzen badezu, zu egipean bizi zera. Baiña zuk, Jainkoa ipui bat besterik ez dala sinistu ta zure bizitza uste orren legean eramaten badezu ere, berdin zaude egipean. Beraz, sinisten ez duana ta sinismenduna, biak daude egiaren barruan”.

Orregatik, bera burutapen eta sineste guzien aurrean, iño-rengana makurtu gabe gelditzen da.

“Au det gorrotoena, ideia batzuen izenean, beste ideiak, gu-reak bezin artugarri edo baztartugarriak zapaltzea. Eztet gaitziz-enik maite, baiña ezer onartzekotan IDEOCLASTA, IDEA-PUS-KATZAILLE gaitzizena onartuko nuke”.

Or dezu, gure bilbotarra zuria ta beltza, bai ta eza, berdin artzen. Burutapen guziak aldeztu ditezke, aren iritziz; baiña bide batez, burutapen guziak jorratu ditezke ere. Eldu iozu orri.

Zer da, ba, Unamuno? Ezta errez aren filosofia sail batean mugatzen. Ala ari dira batzuek, Borondate-zalea dala esaten; beste batzuek Bizizalea dala aitortzen. Baiña berak aldiz bere burua Borondate-zalea egiten digu aitortuaz:

“Ez dizut galdetuko: ze ideia dituzun? Baizik: nola bizi zeran? Zure bizitzak ematen die zure burutapenei beren egia, ta ez auk zure bizitzari. Zoritxarrekoa, bere bizitza oiñarritzeko ideiak bear dituana!”

Unamunok Borondate-zaleetara jotzen du pixka bat, alako ura esaten digunean:

“Sinistea, sinistea *nai izatea* da. Jainkoagan sinistea, gogo biziz Jainkoa izatea *nai izatea*”.

Ta aldiz EGINZALEA ere agertzen zaigu, esan aretan:

“Ikusten ez deguna sinistea, ez; baizik ikusten ez deguna sortzea, egitea”.

Beraz, Unamunoren iritiz: “Fedeak bere siniskaia sortu egi-ten du”. Ta egi guziak orregatik dira egi: sinisten ditugulako, ez guregandik kanpora ala diralako.

Ta sineste orrek ematen dio bakoitzari bere nortasuna. Ta erri bakoitza bere Egiagatik da *alako erri*, beste erri guzietatik bereizia. Ta gure Ni ta gura EGIA, guzien kontra ta guzien gain aldeztu bear degu. Ta onela sartzen gera BIZITZAKO SENTIPEN LARRIAN. Au da barkakizunik gabeko gudua, atsedetik gabe ta irtenbiderik gabeko burruka. Burruka, munduaren aurka; burruka gure baitan, burruka eriotzaren aurka. Nere egiak bes-teren egia il nai du; sentipena adimenaren kontra jeikitzen da, Erljioa Filosofiaren aurka. Don Kijote Santxo-ren kontra, guraria eziñaren kontra, betikotasun egarria nere ilkorrari ortzaka. NI beste guzien gain.

Unamunok zerbait ukatzen duanean, Unamuno ez da Unamuno. Sentipena, arrazoiak ukatzen duana baiezten eta ala dala esaten asten danean, orduan sortzen da Unamuno, ta beraren nortasuna mamitzen du. Ta gurariak bere garaipenik iristen ez duanean? Itxaropen seguru batera eldu ezin bada?

Orduan dator ETSIPENA. Egia sendorik beiñere iritxi ezin degunean, gure larrimiña sortzen da zorrotz... Baiña ez da etsi bear orregatik. Zenbat eta zalantza biziagoa, orduan da gogorrago gu gere egia baiezten, ala dala esaten; illunpea beltzago ta gu irrika biziagotzen, are ta geiago gure BAI-ari eusten.

“Jansenismo osoa —dio Unamunok— katolikotasunaren egokiera katolikoa, noski, sillu orrek jota dago. Port-Royal-go giro ura, euskaldun bati zor izan genion (Saint Cyran abatari), ta Loiola-ko Eneko ere, ta au idazten ari zaizuen ere; irurok geron baitan erlijiozko etsipen bat, arrazoiaren bere buru iltzea daramagu aldean... Ta ba dira, uste dedanez, Bizitzaren sentipen larria duten *erriak* ere”.

“Erljio etsipen au... —jarraitzen du Unamunok—, izkutuago

edo agiriago, gaurko gizonen eta errien konturapen ondoa besterik ezta. Erri jakitez jantzien etsipen larria. Au da: adimen-ergelkeriz eta sentipen-ergelkeriz jota ez dauden errien sentipena”.

“Ta sentipen au izan da gizon aundien egite arrigarrien iturri”.

Poliki bota dizkigu Salbatorek Unamunoren filosofi giltza auek. Ta orain asten da bilbotarrari egiten dion azpi-jorra. Beronen itzetan arkitzen ditu gure Mitxelena jajoak Unamuno saretan sartzeko oiñarri ta arrazoibideak. Onela erasotzen bai-dio bilbotarrari, esanaz:

“Sentipen larru au, ezta zurea bakarrik; zure erria dan Euskalerrarena ere, orixe bera dezu. Ta zuk esana da: “Zuk dezun guzia zere abendari zor diozula”.

Ta emen dator Unamunoren beste ateraldirik arrigarriene-tako bat: “Gure barneko eskubideen artean ba degu bat, gure oituren bidez, ez legeen bidez, eskuratu bear deguna: utzi ezin dezakegun eskubidea bera: geu beltz-zuri erabat izateko eskubidea; gaur esan dedanaren kontra biar itzegin al-izatea, nerau aldatzeke”.

Ondoren Unamunoren zartaillua ateratzen digu, eriotzari buruz arek dituan pentsamentuak plazara atereaz:

“SOBRE LA EUROPEIZACION” liburutik ateratzen dizkigu Salbatorek Unamunoren bulko auek:

“Ez det grña beste jokabiderik nai... Ta zer da Europatze ori? “Bizipoza?... Aurrerapenak dakazkiguten aukeraz baliatzea ta gozatzea, noski”. Ortarakotxe dago Unamuno!

“Ez, ez! —dio— Europatu, ez; baizik Afrikatu egin bear degu. Gure lengo izatera biurtu gaitezen. Bizipozaz jabetu bearran, eskuratu dezagun eriotzaren burutapena”.

Ta emen, Unamunok Don Quijote, Velazquez, Gurutzeko Yon donea, Lizarra-ko Diego Anaia, Teresa donea ta Aita San Inazio aitatuaz, Españiari bere goratzarre-kanta jotzen dio. Ta

Errege Katolikoak sortutako batasunarekin España-ri bere kon-
daira okertu zitzaiola esaten digu dena makillatzeko...

“Bai zoritzarrekoak bizitza beste pentsamenturik ez duten
erriak!... Zorigaitzekoak, bai, eriotzaz oroitu nai ez dutenak!...
Miserere ta De profundis-ka etsipenez oroika ari dan erriaren
erdian arkituko naiz beti, anai-arreba artean bezela”.

Ta ondoren, emen dakar Unamunoren egoneziña Paris eta
Madrillen.

Erri bi oietako girorik ezin omen zitzaion biotzean sartu.
Ta Salbatorek eroso erasotzen dio bilbotarrari:

“Ire barnean bizi dekan ire abendaren anima dek ori. Ire
erritik kanpora umezurtz jotzen dekan ire anima. Erri ori, ire
antzera ari dek esan eta esan:

“Ni, ni, ni; beti ni! Ta ez dezaidatela galdetu, ni nor naizen.
Munduarentzat, deus ez, utsa; neretzat, dan osoa... Gizon bakoi-
tzaren espirituak, (eta erri baten espirituak ere). Izadiak aiña balio
du... Beste erri orrek geiago balio duala; ohea, naiz ergelagoa
dala?... Bestea garaille ta ni menderatua izan naizela? protxu on
deiola! Ori guzia oso eder izango zaio, baiña *beste* erri bat da,
ta ori ez! ori ez! Ni besteratua sentitzea, nere izatea ukatzea li-
tzake. Au da: iltzea aiña. Ta ori ez! ori ez! Edozer gauza ori
baiño len!”

Salbatorek ez dio arnasik artzen uzten Unamunori, ta eten-
gabe or ari zaio Unamuno berearen esanak eta itzak arpegia bo-
tatzen:

“Ire erriaren anima larria aiz, erorrek nai izateke ere. Ta
anima larri ori ari zaik barrutik, esaten digukenean:

“Ez det il nai, ez; ez det nai, ezta nai izaterik nai ere; bizi
nai det beti, beti, beti ta bizi ni, onen uts naizen au, onen aul
emen eta orain billakatzen naizen au, eta orregatik nauka kezka-
zorrotzetan nere anima orren iraupenak, nere biziaren luzapenak”.

Ta Lizardiren itzak dakarzkigu emen Salbatorek:

O, zein dan ituna
bera bear au!
Nik ez nai eguna
biurtzerik gau!

Ikusten, ikusten? —jarraitzen dio Salbatorek. Ik bezelaxe dik Lizardik ere sentipen larri ori.

Ta Unamunoren esanetan aurrera darama bere jarduna:

“Bai; ori izango aiz. Arrotz alde guzietan. Katolikoentzat ereje; munduzaleentzat jainko zaleegia; gartzelarrentzat euskaldunegia; emen bakarrik entzungo bai-dek ire abendaren garraxia; i jaio baiño lenago negarra, gure erriaren erio-sugarreko bizi naia, ta eriotzaren kontrako burruka”.

“Hamlet, ez! —dio Unamunok bere aldetik— Izan edo ez izan, ez! Ire abendaren arimak ez dik ontzat ematen bi irterako esan ori. Guk deadarka erasotzen diagu: Bizi edo bizi! San Agustinek alako jomugaruntz jotzen diagu: Edo bizi ilkorra edo eriotz bizigarria! Ortik jaiotzen dek gure burruka guziak indartu dituan berdingabeko illagiña.

ta udazken atzarreko goiz batean,
esnatu nadi Jainkozko betean!

gure Lizardi olerkariak esango zuanez.

“Burutapen auetatik asko, —dio Unamunok—, etzekiat zer esan nai duten ere. Ba dek norbait nere barruan neri esaten dizkidana”. Ta besterik gabe or jartzen zaigu bilbotarra, aldarrika:

“Abia zaitzte! Nora zoazten? Izarrak adieraziko dizue: ILLOBIRA. Ta ara bidean, zer egingo ote degu? Zer? Burrukatu, burrukatu! Ta nola? Gezurretan ari danik arkitzen ba-dezue, deadar egiozue: Gezurra! ta aurrera! Lapurretan bizi dan norbait

billatzen al-dezue? Deadar egiozue: Lapur ori! Zozokeriak esaten ari dan batekin topo egiten dezuela, ta aren aurrean entzule iñozo taldea aozabalka entzuten? Deadar egiezue: Iñozo alenak! eta beti aurrera!”

Eta gero Barojari erasoten dio:

“Barojak au dio: españiarrok degun gauzarik negargarriene-tako bat, gogoriñak eta alaiak izaten ez jakitea omen-da”. Eta neretzat, —dio Unamunok bere aldetik—. Españiari etorri lezaio-ken gauzarik negargarriena, españiarrak gogo-arin eta alai biurtzea izango litzake. Orduan Españiar izatea galduko genduke, europar izatea bera ere ondatuaz... Orduan jakintza merkedun esku-libu-ruak erakusten dizkiguten zozokeriak berresango genituzke, baiña jakituri-etxean sartzeko bidea galduko litzake guretzat”.

Salbatorek jarraitu dio onera arte Unamunoren burutapen eta filosofi zimenduei. Auetan jarriko du zarauztar jajoak bere erantzun bizia, Unamuno bere saretan sartuaz:

—UNAMUNO TA EUSKERA—

Orañarteko guzia, Salbatoren asmorako gertakizun bat bes-terik ezta izan. Beraren asmorik nagusia, Unamuno euskaltzale zala egiztea zan, eta ortara dijoa emendik aurrerako bere libu-ruaren alegia.

Ortarako, 1880-garren urte ingurura eramaten gaitu. Aldi aretan, Bizkai-ko Aldun-Etxeak Euskal-Irakastegi bat sortu nai izan zuan, eta artarako leiaketa eratu zan: Unamuno ta Azkue zana azaldu ziran plazamutil irakastegi ura irabazi nairik. Azkue apaizari eman zioten kargua ta orrek utzi zuan gure bilbotarra erremindua. Arraizkero beñere etzion barkatu bere lurrari leia-keta artan atzean gelditua.

Galera ura erabat euskeraren kontrako amorrotan urtu zan. Gañera, euskeraz idatzi izan balu, bere izena ezin zabaldu zitekean erderaz idatzita aña; ta ori bere arropuzkeriaren kontra zetorren. Erderaz mutildu ta gaillendu zitekean; euskeraz, geienaz ere, Kanpion eta Arana Goiri-ren antzeko erdipurdiko idazle besterik etzan izango. Ortik bere esan aiek:

“Katalunia ta ango izkuntzaz... urrengoren batean astiroago itzegingo det. ...Euskera ta gaillegoa il-zori larrian bizi diran bi-tartean, katalanak bizi berria artzen du... Ta onek ez du adierazi nai, katalan-izpiritua euskal-izpiritua baiño biziagoa danik, ez. Baizik euskaldunari bere izkera zaarra etzaio neurrira etortzen gaurko; ta katalanari, bai. (Más sobre el patriotismo.)”

Argatik ari zaigu beste bein garraxika:

—“Noiz zentzatu bear dezue? Noiz izango dezue euskera iltzen uzteko aña gizontasun eta kemen?... Orrenak egin du. Ta ez da gizonen artean, orrena galazi dezakenik. Ba-dijoakigu, besterik eziñean. Bizi-legeak darama, patuaren mende eroriko da... Ta Euskalerra bere jabe egingo balitza ere, ta euskera lege-izkera izatera jasoko ba-lute ere, berdin ilko litzauguke bizi izateko indarrik gabe. Ala galtzen dira basa-abereak, etxekotu nai ditugunean”.

Baiña Salbatorek ixillik laga bilbotarra? Ortarakotxe dago! Entzun-araziko dizkio bereak eta bi:

“Onela, beraz, zentzua ta burua bear ditugu? Ta nun dira orain len ain su ta gar zimendatu dituzun oiñarriak?”

“Ez, ba —zenion Unamuno orrek—, ez! Ez naiz arrazoipean etsita geldituko. Aitzitik, aren kontra jaikiko naiz; eta sinismenera joko det, fede-indarrak naramala, nere Jainko ezilkortzailleagan oiñarrituaz; ta nere borondatearen indarrez zeru-izarren bideak aldatuko ditut, arrapa edo mostaza ale bat añaiko federik izango ba-gendu, izan ere, mendi orri esan: Alda adi ortik! eta aldatu egingo litzake, ta ezer eziñik ez legoke guretzat”.

“Ta orain, fede sortzaille ori guri goralduta gero, erotasun eta grina azpiratzeko eskatu ondoren, orain, euskera aitatzerakoan zentzudun eta arrazoidun izan bear diogula, esaten diguzu?”

“Ta nun gelditu zaizu Paskal’ en esan ura: “Biotzak ere bere arrazoibideak baditu, ta adimenak baiño baliotsuagoak gaiñera?”

“Erorren filosofiak galtzen au, Unamuno. Gogora ezak ako ura: “Gurea baiño bestea ohea dala? Ala balitz ere, ez det nai; *bestea* baita; eta *ni* izatea galdu baiño len, ta naizen au ez ta beste zerbait izaten astea baiño len edozer guza ohea da... Ni! ni! ta beti ni!...”

Ta irea dek beste esan borobil ura ere: “pentsamentua izkuntzatik esegita dago, itzekin pentsaten baita”. Ta beste ura: “Animaz aldatzea, norberaren izatea ukatzea da”, norberak bere burua iltzea, bai.

Orra, ba, Unamuno, dio Salvatorek bere azpijorran: “Ire barruan ostatu duan erorren arrazaren izpirituak isten dik bidea ta galtzen ire kontsejua. Unamunotar Mikel, Migel de Unamunoren aurka jeiki dek”.

“Euskera laga ta beste izkuntza landuago bat etxeko artuaz, protxo geiago izango degula? Alde batetik, bai; ala dek ori, baiña ire filosofiaren urratsak onartu ezker, eztiagu nai egi ori... Gure nortasuna, gure NI ori, askoz etsigarriagoa, estimagarriagoa dek; gure izateari eustea dek gure lege nagusia”.

“Eztiagu biotza azpiratzerik nai arrazoiaren aurrean, Fedea nai diagu, fedearentzat ezaizegok eziñik”... “Gure pentsaketa, gure ekiña gorputz osoarekin, anima osoarekin, gure ezurretako muin osoarekin, biotz osoz, gure bularreko arnasa betearekin eta gure erraien indar guziz; itz batean, gure bizi-indar osoz eraman nai diagu”.

“Aztu al zaizkik ire itz oiek guziak, Unamuno? Eta Kierkegaarden ura:

“Ni izatea galtzea, guzia galtzea dek”. Ta Michelet-en garra-xi ura: “Nere NI! Itzul dezaidatela nere Ni ura!”

Luze joko luke itzez itz emen Mitxelena Salbatoreren jorrabidea jarraitzea. Ta guzia bere erretara ekartzeko, azkenengo irri-jarduna botatzen dio Unamuno’ri:

“Ara, ba, Migel, amor ematen diagu arrazoiz ari aizela, ta ire euskera gure neurrira ez datorrela aitortzen diagu”. Kontu baiña ez degula “euskera” soillik esaten, “ire euskera” baizik. Egia, noski baiño noskiago orixe: *ire* euskaldun berri totalarena, gaizki egositako *ire* euskera ura, ez gatz eta ez berakatz ura, bertso arlote batzuek bakarrik ateratzeko balio izan zian euskera arekin, asteko lain ere ez diagu”.

Ai, ta ze poliki ziria sartu dikan Onaindia Xantik bere MILLA OLERKI EDER liburuan, ire bertso trakets aiek jarriaz:

Geure euskera baiño
berba ederrago
ezta, gauza ain aundia
zelebratutako.

Ederrarekin sartu aiz, ba!... Salbatorek Unamunori emen egiten dion parre-algara! “Euskera ori mandazai bat jazteko ere, ez dek gauza, Migel!” esaten dio gure praille jostalariak.

“Jakiña, —ikuste aut zer esan nai dekan. Ire burutapen nagusia au dek:

Bartzelonan katalanez egiten baita, Katalunian ere ala egin bedi.

Baiña Bilbon erderaz egiten dan ezkeru, Euskalerrian ere ala egin bedi; edo obeto esateko: “*Nik* erderaz egiten dedan ezkeru, Euskalerrian ere ala egin bedi”. Orrelatsu dek ire “Apal-giroa”...

Baiña, gizona! arezkero euskerak egin duan gorakoa ba-eki... Or dek gure ORIXE aundia, i bezin zakar eta idazle bikain. Or dek Lizardi, ta aien ondorengo euskal-idazle sailla... Baiña ik

nola izango uan, ba, euskal-giroaren berri, ire kazketaldi aretan, gure erritik urruti iges egin bai-uan...

Baiña guzia barkatzen diagu, erorrek aitortu bai-dituk azkeanean, erorren pekatua. Ta emen dakar Salbatorek Unamunok Emilian Arriaga ri egindako idazki-atal bat:

“Nik (Unamunok), gitxi idatzi det euskeraz, gai ortan nere eskola euskaldun berriarena izan baita: Gernika'ko Arbola'ri egindako agur bat, Euskalerrria aldizkarian argitaldua ta zenbait olerki argitara gabeak. Nere lana izketalariarena izan da euskerakiko. Gaur berriro arekiko maitasuna somatzen det nere baitan, eta izkera ori lantzen asi naiz. Eztakit zergatik egiten dedan ori. Agian, benetako nere eldu-muga jo det, eta nere lau semealabekin ontara iritxi naiz. Nolanai nere ideien aldaketa ta berritzea somatzen det nere baitan, eta len nituan ezezko burutapen atzeratiak utziaz osatzen eta konpontzen ari naiz”.

Unamunoren aitorten au eta beste bilbotarraren esan asko ekartzen dizkigu. Oien artean, Sabino Arana baiño “bizkaitarlista” amorratuagoa erakusten digu ondoren:

“Ezer ba-naiz, nere arrazaren ezaguera ta konturapena nigan bere osora iritxi dalako naizela uste det, —adierazten digu Unamunok. Eta beste leku batean, au gaiñeratzen digu:

“Gaindu zakizkie —(euskaldunok erdeldunei, esan nai du)— Irten zaitezte zuen txaburutik kanpora! Zuen euskaltasuna inguruko erriei txerta zaiezue. Etzaitezte orrelako euskeraren espetxe ta kartzela estuan ito”.

Au Unamunok guri. Baiña gu ere —erantzuten dio Salbatorek— euskaldun odolekoak izaki, i bezelaxe; ta Montevideo aldean esan zaarra dek euskaldunok burugogor purrukatuak gerala.

Eta ako Bilbora deitu ziotenean, eta euskera lurperatzeko kontsejua eman zuanean, bilbotarrak arpegira bota zioten bere bigarren abizena:

—Jugo! Jugo! —deadar egin zioten arri egiñaz.

Unamunoren sua! Ta nolako txistuak jo zizkioten entzuleak! Baiña Unamunok bere erritarren txistua baiño miñago izan zuan, Bilbora etorri berri ziran erdaldunen txalo-zarta.

Onela dioa Salvatore, Unamunoren libururetatik, andik eta emendik, gertariak eta idaz-lanak uxartzen. Aietan, Unamunoren euskaltzaletasun sakona agirian utzi arte.

Quikoteren espirituak Castilla-tik kanpora iges egin zuala aspaldi ta iñun izatekotan Euskalerrian ezkutu bizi dala, ta zenbat beste onelako esan ateratzen digun bere liburu onen orrietan. Irakurtzekoak dira benetan.

Guri luzeegi joko liguke Salbatoreri bide ontan itzez-itx jarraitzea. Unamunoren abertzaletasuna, Sabino Aranaren alderantzia da. Onek, euskaldunok Españaigandik eten nai ginduzen. Unamunok euskaldunoi esaten digu, España-z jabetu gaitzela, ta bertan nagusi ta gidari jartzeko deadarra ta oiua jo zigun.

Unamunorenak dira itz auek: “Nik ez det nere mendiak bezelakorik arkitzen...” Ta beste auek ere, bere Emiliano Arriagari egindako eskutitzean jarriak: “Euskera, izkerarik ederrena da, itzegiten dutenentzako; beren izkuntza baita”. Ta beste Musset-en itz aiek ere bere egiten ditu: “Nere antoxiña txikia izan arren, nere antoxinetik edaten det”.

Aitatzekoa da Altamirako leizean izan zaneke gertaera. Gure Unamuno, Comillas-ko Apaizgaitegira igo zan bein, eta euskaldun apaizgai bat eman zioten lagun inguruak ikusteko. Aien artean Altamirako leize barrua ikustatzera joan ziran alkarrekin, eta leizean sartzerakoan, Unamunok Arrizubieta-r Martin bere bide-lagunari au esan zion:

—“Emen euskeraz egin bear da”.

Eta leize barruko marrazki ta pinturak ikusten egon ziran bitarte guzian, euskeraz itzegiñaz jarraitu zuan.

Esandakoak naikoa dira gure Salbatoreren asmo burutsua agirian jartzeko. Aren jomuga garbi azaltzen zaigu bere liburu onetan.

Euskaldunok, gure Erlijio-irrika aurreragi eman izan degu beti. Literatura saillean batez ere, beñiere ez degu ontzat eman sinestea galdutako idazlerik. Balio duan idazlea, naiz ta Eliza aldekoa ez izan, bere balioan neurtu ta etsi bearra degu. Idazle bat ezkertarra, naiz sineste gabekoa dalako bakarrik, ezin diteke gure iritzietan baztartuta utzi. Ta Unamuno ta Baroja, bi euskal odoleko idazle aitatzeko, mundu zabalean oso ezagunak eta aintzat artuak izan dira. Bi balio oiek gureganatu egin bear ditugu. Euskal odolekoak zirala ta euskaltzaleak beren baitan agertzen dirala egiztu al izan ezkeru, gureak diran balore oiek Euskalerriaren onerako, diran bezelakoak agertzea dagokigu.

Beren akats ta guzti, munduak orrenbeste estimatzen dituan idazle oiek gure odolekoak zirala aitortzen eztegu atzera egin bear. Unamunok ala ere, alde asko ditu guretzat ikasgarri diranak.

Mitxelena Salbatorek begi azkarra izan zuan alderdi aun nabaitzen eta lau aldetara zabaltzen. Integristen iritzi estuak zokoratu ta beste bide zabalago ta egikorragoa erakutsi zigun bere lan ontan.

Liburu au ateratzeko ordua ere ederki aukeratu zigun: Lizardi il zanetik ogei ta bost urtera. Ederki egiten dio liburuaren azkenean eskeintza:

“Lizardi: Jaungoikoak nai izan dik, liburu au, bi urtez itxoin ondoren, aurtengo ire zillar-eztaietan argitaratzea. Ez ote eztaio-tako goratarre dakikantzat? Ala dakikala, bai, o bai! naizta ire diñezko ez izan. Nik onako anaiatze edo enseiu xume onentzat ezin opa sari unkiagarriagorik. Nolanaiere, bere tolesgabean, argiro ta maitaro erakusten baitagokik, ez agokula ez ilda gure biotzetan, baizik ondo bizirik Abendats'en baitan”.

Bein ta betikoz, anaikero bada, Agur iri”.

Ta izenorde, bere Zarauz-ko balleraren izena artzen du:
Iñurritza.

Eta jator egiten digu, egin ere, bere Agurra, euskaldunoi
batasun eta pake bidera deituaz: “Agur Jaunak!... Denok Jain-
koak iñak gire...”

Nemesio Etxaniz
1967